

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРОНАТУ НАД ДІТЬМИ

Новим кроком України до міжнародних стандартів опіки над дітьми є реалізація Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. Цим документом основним завданням визначено забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, підвищення ефективності роботи державних органів та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному сирітству, удосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям.

Певною моделлю профілактики соціального сирітства шляхом запровадження механізмів міжвідомчої взаємодії в процесі раннього виявлення вразливих сімей з дітьми, вироблення управлінських рішень з урахуванням найкращих інтересів дитини, розвитку сімейно зорієнтованих послуг в громаді є *патронат над дітьми*.

Патронат над дітьми – це тимчасовий догляд та виховання дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, батьками або особами, які їх замінюють, складних життєвих обставин та/або на період прийняття рішення про набуття дитиною статусу сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та визначення форми її подальшого влаштування.

Мета статті – розкрити теоретичні основи патронату над дітьми.

У широкому значенні патронат над дітьми можна розглядати як систему соціальних взаємодій, процес спільної діяльності, під час якої особи, групи чи спільноти безпосередньо чи опосередковано впливають одне на одного; він передбачає прояви взаємної зацікавленості й відповідальності, допомоги й співпраці. Відтак, ключовими методологічними підходами до впровадження такої інновації є системний, міжсекторний і міжвідомчий науковий підхід, а також інтегрований підхід як галузевий.

Патронат над дітьми становить інноваційну соціально-педагогічну систему взаємодії фахівців соціальної сфери, патронатних вихователів, рідних батьків, родичів дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Така система передбачає реалізацію комплексу технологій: відбору й підготовки патронатних вихователів; ведення випадку; соціально-педагогічної підтримки дитини й соціального супроводу її біологічної сім'ї; оцінки потреб дитини та її сім'ї; мережевих зустрічей.

Інтегрований підхід зорієнтований на продуктивне партнерство між державними, неурядовими організаціями та науковими установами. За такого партнерства різні інститути шляхом спільного навчання, прийняття рішень, узгодження своїх професійних переконань, планів і способів дій успішно поновому вирішують проблеми в інтересах клієнтів і при цьому самі розвиваються. Основними принципами інтегрованого підходу є принципи комплексності та модернізації, що передбачають упровадження нових форм і методів роботи, які реалізується мультидисциплінарною командою.

У контексті застосування інтегрованого підходу патронатні вихователі беруть на себе професійну турботу за дитиною й водночас представляють її інтереси перед іншими фахівцями соціальної сфери, стають посередниками

між дитиною та її біологічними батьками або усиновлювачами, прийомними батьками.

Під час наукового осмислення патронату над дітьми варто звернутися і до класичних (З. Фрейд, Е. Еріксон, Міллер, Лоренц, Дж. Боулбі, Л. Віготський, А. Петровський, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін.), і сучасних досліджень зарубіжних (Р. Паркер, А. Едвардс, М. Літл, Н. Партон, П. Хардикер, Д. Берридж, Д. Гуч, Р. Ламберт, І. Синклер, І. Дементьєва, М. Левіна, Г. Семья, Л. Шипіцина, А. Нечаєва, Л. Оліференко, А. Прихожан, О. Холмогорова, Н. Толстих, М. Плоткін та ін.) і вітчизняних (Г. Бевз, І. Зверєва, І. Пеша, С. Заєць, Л. Кримчак, С. Курінна, Л. Куторжевська, О. Потопахіна, В. Шкуркіна, Т. Янченко та ін.) учених щодо розвитку дитини, феномена соціального сирітства, закономірностей психічного й особистісного розвитку, психолого-педагогічних особливостей дітей із сімей в СЖО, вихованців інтернатних закладів.

Теоретичні основи патронату над дітьми мають свої витоки із теорій про вплив на психічний розвиток дитини розлучення з матір'ю: теорії об'єктивних відносин, інтерперсональних відносин, прив'язаності, депривації, адаптації тощо. Саме після їх появи в суспільну свідомість прийшло усвідомлення того, що інтернатні заклади не дають украй важливого соціального досвіду близьких люблячих стосунків, без якого неможливий благополучний психологічний розвиток дитини.

Є всі підстави знаходити окремі аналогії між моделлю сім'ї патронатних вихователів в Україні і професійною замісною сім'єю в Росії. Оскільки зазначені вище теорії доволі докладно схарактеризовано в монографіях російських науковців Л. Шипіциної [5] й В. Ослон [2] для обґрунтування теоретичних засад замісної сім'ї, у цій статті доцільно здійснити лише їх узагальнений аналіз.

Так, однією із найбільш авторитетних в сучасному психоаналізі є теорія об'єктивних відносин (Ферберн, Клайн, М. Малер та ін.). Основою нормального розвитку прихильники цієї теорії вважають установлення задовільних стосунків з найближчим оточенням. Так, Малер уперше звернула увагу на подвійність природи прив'язаності й обґрунтувала розвиток дитини як розвиток здібності до близькості з об'єктом і незалежності від нього (умовою цього є постійність об'єкта).

Одночасно з британською школою розвивалася теорія інтерперсональних відносин (Г. Селлівен, К. Хорні, Е. Еріксон). На відміну від своїх колег, представники американської школи досить оптимістично обґрунтовували можливість компенсації раннього травматичного досвіду дитини за умов установлення сприятливих і стабільних стосунків на пізніших етапах розвитку дитини. Так, ідею „прив'язаності – сепарації” сформулював Е. Еріксон у термінах „базова довіра – недовіра до світу”. За твердженнями науковця, ступінь довіри дитини до оточення й самої себе значною мірою залежить від турботи про неї, досвіду позитивних стосунків. Діти, позбавлені в ранньому дитинстві материнського тепла й любові, можуть стати нормальними дорослими, якщо цей дефіцит буде компенсовано на інших етапах їхнього розвитку. Важливим для розуміння закономірностей розвитку людини є виокремлення в теорії Е. Еріксона радіусу значущих стосунків як основи для становлення особистості. Саме такі стосунки з представниками кола найближчого оточення формують у дитини відчуття захищеності, опори [1].

Зміна парадигм щодо розвитку дитини безпосередньо пов'язана з появою теорії прив'язаності, обґрунтованої британським дитячим психіатром Дж. Боулбі. Його теоретичні узагальнення викликали справжню революцію в дослідженні раннього розвитку дитини [6]. Положення цієї теорії посідають ключове місце в теоретичному обґрунтуванні патронату над дітьми, оскільки науковець уперше експериментальним шляхом довів, що модель сім'ї, модель стосунків „батьки – дитина” не можуть бути замінені будь-якими благами інституційної системи опіки.

Прив'язаність як глибокі емоційні зв'язки із важливими людьми є основою життєвих сил для кожного. Але для дітей це життєва необхідність у буквальному значенні цього слова, оскільки дає можливість розвивати базову довіру до світу й позитивну самооцінку.

Дослідники А. Фрейд, Р. Шпіц, Дж. Боулбі розглядали потребу в прив'язаності як вроджену біологічну потребу. Водночас Боулбі був першим дослідником, який поєднав прив'язаність з адаптацією дитини. Дитина, у якій сформована прив'язаність, нормально розвивається, учить розрізняти власні почуття й почуття інших, мислить логічно, налагоджує соціальні зв'язки, довіряє оточенню, стає впевненою в собі, менше заздрить, виявляє любов і ніжність до інших. Натомість для дитини, у якій не сформувалися прив'язаності, будуть притаманні страх, породжений невпевненістю в собі, комплекс неповноцінності, наслідком якого є агресія, несправедливі звинувачення, приниження, нервові напруження, стреси, самотність, тотальна неуспішність.

Первинна прив'язаність формується в дитини протягом першого року життя. Вона є базовою (закладає основу для подальшого розвитку дитини й самої прив'язаності) і стійкою (здатна виявлятися в дорослих під час вибору партнера, у процесі самосприйняття й самооцінки, ставленні до роботи, подоланні труднощів міжособистісного спілкування тощо). Вторинна прив'язаність формується на місці первинної, зокрема після розлучення з матір'ю, проте нею часто називають стосунки, що встановлюються й розвиваються в дитини з вчителями, старшими друзями, іншими наставниками. Тобто з патронатними вихователями дитини може формуватися вторинна прив'язаність.

Ще однією теорією, яку варто брати до уваги, обґрунтовуючи патронат над дітьми, є теорія депривації розвитку. Науковці І. Лангмейер, З. Матейчек визначили депривацію як недостатнє задоволення протягом тривалого часу основних психічних потреб: у багатому різноманітному стимулами сенсорному середовищі, у диференційованій і відносно постійній структурі зовнішніх стимулів, в емоційному зв'язку з матір'ю (батьком, іншими важливими людьми). Розуміння різних форм психічної депривації (сенсорної, когнітивної, емоційної, соціальної) дозволяє визначити основні психологічні причини тих труднощів, які відчуває дитина після влаштування в нову сім'ю, зокрема патронатних вихователів.

Отже, на підставі теорії прив'язаності, депривації та інших наукових концепцій з'явилися вагомі емпіричні докази, що стосунки безпечної прив'язаності, які, як було підкреслено вище, формуються в сім'ї, – основа здорового психологічного розвитку дитини. Однак для розвитку дитини не менш небезпечним є перебування в дисфункційній сім'ї, у якій, з огляду на різні проблеми батьків (алкоголізм, психіатричні розлади тощо), можуть бути емоційна депривація, насильство, жорстоке поводження.

Попри те, що різні вчені довели негативне значення для подальшого розвитку дитини довготривалого й короткотривалого розлучення з матір'ю (А. Фрейд, Раттер, Фалберг та ін.), було з'ясовано, що діти до шести місяців доволі спокійно переживають таке розлучення й швидко звикають до нового об'єкта прив'язаності. Зазвичай розлади прив'язаності дитини виникають лише з восьмимісячного віку.

Раттер указував, що розлучення з матір'ю, хоча і є фактором великого ризику, повністю не виключає перспективи соціально-особистісного розвитку, тобто характер ранніх стосунків з матір'ю не завжди має фатальні наслідки на психічне здоров'я дитини. При адекватній заміні матері іншою значущою людиною, але за умов обов'язкового влаштування дитини в сімейне середовище наслідки можуть бути згладжені [3].

Ряд таких факторів, як уроджені особливості нервової системи, ступінь травматизації, наявність сприятливих розвитку особистості впливів, свідчить про можливість компенсації деприваційних порушень у дитини через появу інших об'єктів прив'язаності (Раттер). Дослідження довели, що досвід позитивних міжособистісних стосунків навіть на пізніших етапах розвитку є важливим чинником здатності дитини вибудовувати в майбутньому конструктивні стосунки з іншими людьми й у власній сім'ї. Натомість влаштування дитини в заклад може посилити негативні наслідки пережитих травм, стресів.

Зауважимо, що порушення прив'язаності може мати місце і в інтернатному закладі, і новій для дитини сім'ї. Таке буває, коли часто змінюють сім'ю для дитини раннього віку й батьки не вміють емоційно відгукуватися на потреби дитини. Відтак, розміщення дитини в сім'ю патронатних вихователів доцільне на незначний, конкретний термін. Якщо ж повернення в біологічну сім'ю неможливе, потрібно, не зволікаючи, планувати постійне влаштування дитини в іншій сім'ї (прийомній, ДБСТ, усиновителів).

Оскільки сила та якість прив'язаностей здебільшого залежать від поведінки батьків щодо дитини й від якості їхнього ставлення до неї (Ainsworth, Мухамедрахімов), завдання патронатних вихователів – правильно реагувати на потреби дитини, приділяючи особливу увагу позитивному емоційному контакту з нею.

Володіючи вміннями встановлювати з дітьми теплі емоційні стосунки, патронатні вихователі нададуть дитині хоча й короткотривалий, але позитивний досвід таких стосунків у сімейному середовищі й, окрім цього, власним прикладом, за допомогою інших фахівців стимулюватимуть біологічних батьків влаштованої дитини до позитивної емоційної взаємодії з нею.

Згідно з науковими висновками Дж. Боулбі, у дитини формуються внутрішні робочі моделі (схеми), які визначають її сприйняття світу, себе, стосунків, стратегію поведінки, взаємодії тощо. Якщо дитина зазнавала скривдження, вибудовуються такі робочі моделі: „Я – поганий”, „Мене не можуть любити”, „Я не хочу, щоб мене любили”, „Нікому не можна довіряти”, „Насправді батьки не люблять дітей, вони їх використовують” тощо.

Ураховуючи зазначене, задоволення потреби дитини в безпеці залежить від професійної й батьківської компетентності патронатних вихователів. Коли в дитини сформовані негативні внутрішні схеми та стратегії поведінки, метою патронатних вихователів стане утворення позитивних робочих моделей. І таке можливе на основі кількарізного переживання дитиною позитивних емоцій від взаємодії з дорослими.

У теоретичному базисі патронату над дітьми вагоме місце належить тлумаченню адаптації як динамічного процесу пристосування дитини до зміни соціального середовища. Під час перебування в сім'ї патронатних вихователів дитина перевіряє середовище на надійність і безпечність, уточнює поведінкові орієнтири й межі, визначає власне місце в сімейній системі.

Ступінь адаптації в сім'ї патронатних вихователів залежить від можливості дитини інтеріоризувати образ „хорошої” матері в перші два роки життя (М. Бардишевська) і від відчуття безпеки. У віці, більшому за п'ять-шість років, успішність адаптації в новій сім'ї знижується, а її тривалість подовжується. Психологічні перешкоди адаптації також пов'язані із тривожністю дитини щодо свого статусу в сім'ї патронатних вихователів.

Отже, в основі адаптації лежить розвиток взаєморозуміння дитини з іншими людьми. Відповідно основним механізмом адаптації в умовах патронату над дітьми є якість міжособистісних стосунків дитини й патронатних вихователів. Підкреслимо, що адаптація має відбуватися і на індивідуальному рівні, і на рівні взаємодії двох сімей (біологічної й сім'ї патронатних вихователів), служб/організацій, які надають соціально-педагогічну підтримку дитині та її сім'ї.

Однією з теорій, яка лежить в основі патронату над дітьми, є теорія відновлення (B. Daniel, S. Wassell, R. Gilligan і Grotberg) [7]. Базою цієї теорії є положення про те, що діти захищені не лише природою розвитку, але й діями дорослих і своїми власними діями, розвитком своїх сильних сторін, можливостями досягнення успіху й успішним досвідом (A. Masten, J. Coatsworth). Ідеться про здатність дитини до відновлення внутрішніх ресурсів після кризи, стресу за допомогою самообілізації, підтримки найближчого оточення, а також сприятливих факторів середовища.

До чинників, що дають змогу патронатним вихователям активно сприяти відновленню дитини, належать: батьківська компетентність; позитивний досвід власного дитинства; здоровий спосіб життя; доступ до ресурсів громади; широка мережа соціальних контактів сім'ї; здатність виявляти ознаки кризи/стресу; уміння створити для дитини розвивальне й виховне середовище, мобілізувати її внутрішні потенції, резерви, здібності (такі вимоги висувають перед патронатними вихователями на етапі їхнього відбору).

У теоретичному підґрунті сімейного патронату також є місце для концепції сильних сторін клієнта. Сильна сторона особи, сім'ї – усе те, що допомагає їй упоратися з проблемами. Згідно з положеннями концепції рекомендовано проаналізувати сильні сторони родичів, знайомих, друзів, готових прийти на допомогу дитині та її сім'ї. Так, прикладами сильних сторін рідної сім'ї дитини, влаштованої до патронатних вихователів, є: бажання зберегти сім'ю; віра в те, що жити можна краще, а складні життєві обставини можна подолати; здатність навчатися, прагнення підвищити рівень батьківської компетентності; відкритість і готовність до змін; бажання продуктивно взаємодіяти із соціальним працівником/фахівцем соціальної сфери; згода на соціальний супровід сім'ї, виконання обов'язків згідно з угодою про супровід тощо.

Над розвитком сильних сторін клієнта слід працювати, систематично акцентуючи увагу на потенціях біологічних батьків й реальних можливостях вирішити складні життєві ситуації. Для патронату над дітьми це має виняткове значення, оскільки, коли дитина влаштовується за згодою батьків, які розуміють причини її влаштування та виявляють готовність до взаємодії з фа-

хівцями соціальної сфери, то, по-перше, прискорюється процес вирішення проблеми, по-друге, забезпечується комфортне перебування дитини в іншій сім'ї через зміцнення відчуття підтримки батьків.

Отже, ключові завдання патронатних вихователів:

1. Формування відчуття безпеки дитини.
2. Забезпечення переживання дитиною якомога більше позитивних емоцій від теплих, дружніх, довірливих стосунків з патронатними вихователями.
3. Розвиток базової довіри до інших людей.
4. Допомога дитині в регуляції власних емоцій, бажань, поведінки.
5. Розвиток самоусвідомлення, формування здорової ідентичності та самооцінки.

Патронатні вихователі мають розуміти закономірності розвитку дитини й наслідки порушення прив'язаності, важливість допомоги дитині з боку спеціалістів, а також стратегію й тактику взаємодії з її біологічними батьками. У цьому зв'язку в основі патронату над дітьми лежить ідея професіоналізації. Так, патронатний вихователю виконує щодо дитини виховну й професійну функції. Як батько-вихователю він проявляє до дитини ніжність, чуйність, як професіонал – використовує спеціальні вміння роботи з дитиною в СЖО. Порівнюючи обидві функції, зауважимо, що під час короткотермінового розміщення дитини патронатні вихователі здебільшого виконують професійну функцію.

Так, для „зцілення” дитини з порушеннями прив'язаності патронат над дітьми є насамперед терапевтичним батьківством. Терапія прив'язаності відбувається за умови тісної співпраці патронатних вихователів з психотерапевтом. Зокрема, дітям із розладами прив'язаності потрібен специфічний вид психотерапії (методика Тераплей, сімейна терапія прив'язаності, діадна терапія розвитку тощо), спрямований на роботу над розвитком стосунків безпечної прив'язаності між батьками та дитиною (Hughes, 1997, 2008; Lieberman, Horn, 2008; Levy, Orleans, 1998; Tortora, 2005). Травмофокусована когнітивно-поведінкова терапія та метод EMDR – ефективні методи допомоги дітям, які зазнали скривдження й мають посттравматичний стресовий розлад, поведінкова терапія – одна з основних форм допомоги дітям з розладом гіперактивності з дефіцитом уваги (Cohen, Mannarino, Deblinger, 2006; Adler-Tapia, Settle, 2008). У контексті названого ключове значення має готовність патронатних вихователів діяти в унісон з відповідним фахівцем.

Отже, у теоретичну основу патронату над дітьми покладено положення теорій про розвиток особистості, її потреби та права, вплив розлучення з матір'ю на психічний розвиток дитини, теорії систем, адаптації особистості, концепція сильних сторін, теорія відновлення. Обґрунтування теоретичних основ сімейного патронату дозволяє пояснити, як і чому потрібно діяти, щоб досягти ефективного результату, допомагає осмислити інформацію, зібрану в процесі соціального втручання та прийняти оптимальні рішення в найкращих інтересах дитини.

Сімейний патронат як інновація забезпечення права дитини на сім'ю, нова комплексна послуга вразливим сім'ям з дітьми передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів, і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для віднов-

лення її здорового функціонування. Влаштування дитини в сім'ю патронатних вихователів дає їй можливість уникнути досвіду інституційної опіки (тимчасового влаштування в притулок для дітей/центр соціально-психологічної реабілітації дітей, лікарню), частково відновити особистісний потенціал, компенсувати деприваційні порушення через отримання досвіду позитивних міжособистісних стосунків, ознайомлення й прийняття нових моделей поведінки, сім'ї.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми патронату над дітьми зумовили такі напрями подальших досліджень: обґрунтування оптимальних умов, форм і методів соціально-педагогічної роботи з дітьми, влаштованими до сім'ї патронатних вихователів, а також механізмів і напрямів соціально-педагогічної підтримки самих патронатних вихователів.

Література

1. **Еріксон Э.** Детство и общество ; пер. с англ. / Э. Эриксон. – СПб. : ИТД „Летний сад”, 2000. – 416 с.
2. **Ослон В. Н.** Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья / В. Н. Ослон. – М. : Генезис, 2006. – 368 с.
3. **Петрочко Ж. В.** Забезпечення права на сім'ю: від традицій до інновацій / Ж. В. Петрочко // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук пр. – К.–Івано-Франківськ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 75 – 82.
4. **Раттер М.** Помощь трудным детям ; пер. с англ. / М. Раттер // общ. ред. А. С. Сиваковской. – М. : Прогресс, 1987. – 424 с.
5. **Романчук О.** Сім'я, що зцілює. Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання / О. Романчук. – Л. : Колесо, 2011.
6. **Шипицына Л. М.** Психология детей-сирот : учеб. пособие / Л. М. Шипицына. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 628 с.
7. **Bowlby J.** A secure base: Clinical applications of attachment theory. London : Routledge. – 1988.
8. **Daniel, B. and Wassell,** (2005) Resilience: A Framework for Positive Practice. Edinburgh: Scottish Executive Education Department. Available. – Режим доступу : <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/920/0011997.pdf>

* * *

Петрочко Ж. В. Теоретичні основи патронату над дітьми

У статті розкрито актуальність і сутність упровадження в Україні такої соціально-педагогічної інновації, як патронат над дітьми. Подано опис основних методологічних підходів (системного, міжсекторного та міжвідомчого, інтегрованого) і теорій, що становлять теоретичну основу патронату: теорії об'єктивних відносин, інтерперсональних відносин, прив'язаності, депривації, адаптації, відновлення, концепція сильних сторін тощо. Схарактеризовано сім'ю патронатного вихователя як таку, що виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі. Названо ключові завдання патронатних вихователів.

Ключові слова: профілактика соціального сирітства, патронат над дітьми, сім'я патронатних вихователів, патронатні вихователі.

Петрочко Ж. В. Теоретические основы патроната над детьми

У статье раскрыто актуальность и сущность внедрения в Украине такой социально-педагогической инновации, как патронат над детьми. Проводится описание основных методологических подходов и теорий, которые составляют теоретическую основу патроната: теории объективных отношений, интерперсональных отношений, привязанности, депривации, адаптации, восстановления, концепция сильных сторон. Представлена характеристика семьи патронатного воспитателя как таковой, которая выполняет функции патронатного воспитателя на профессиональной основе. Названо ключевые задачи патронатных воспитателей.

Ключевые слова: профилактика социального сиротства, патронат над детьми, семья патронатных воспитателей, патронатные воспитатели.

Petrochko Zh. V. Theoretical basis of patronage of children

The article deals with the relevance and nature of implementation in Ukraine of such social and educational innovation as patronage of children. Patronage of children – is a temporary care and upbringing of the child in family of a patronage parent for a period to overcome by a child, parents or people who replace them in difficult life circumstances, and/or during the time deciding on acquiring the status of an orphan-child, children deprived of parental care and determine the form of further placement.

The description of the main methodological approaches (systemic, cross-sector and inter-agency, integrated) and theories that constitute the theoretical basis of patronage: the theory of objective relations, interpersonal relationships, affection, deprivation, adaptation, renewal, concept strengths of others.

It is noted that family of patronage caregiver – family, where the availability of agreement and support of all its members is present, adult patronage caregiver acts in a professional basis. Key objectives of caregiver-parents are named: the formation of the sense of child-security, the development of basic trust to other people, support of a child in cognition and understanding of the world, other people, himself; help to the child in the regulation of his own emotions, desires, behaviors, development of self-awareness, the formation of a healthy identity and self-assessment.

Key words: prevention of child abandonment, patronage of children, family of patronage caregivers, patronage caregivers.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Безпалько О. В.